

О. Р. Балацька

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»
ORCID ID: 0000-0001-6439-5927

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПРАВОВОГО ЯВИЩА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

У статті досліджено філософські проблеми визначення сутності правового явища «доступ до правосуддя». Аналізується поняття сутності доступу до правосуддя, його зміст як фундаментального правового принципу, що забезпечує рівність усіх перед судом та гарантує ефективний судовий захист прав і свобод особи. Встановлено, що у правовій науці відсутня єдина, усталена концепція цього правового явища, що дозволяє трактувати його в широкому спектрі визначень.

Автор звертає увагу на багатоманітність проявів сутності та зовнішніх форм існування в правовій системі правового явища доступу до правосуддя, що зумовило різні підходи до його визначення та непослідовне трактування. У зв'язку з зазначеним виокремлено вузький та широкий вимір доступу до правосуддя, які були сформульовані в результаті традиційного та нетрадиційного підходів до розуміння сутності права на доступ до правосуддя. Традиційний підхід ототожнює доступ до правосуддя з правом на судовий захист, що визначається як формальна можливість звернення до суду. Таке трактування відображає право доступу до правосуддя в його вузькому вимірі. Натомість нетрадиційний підхід пропонує більш широке трактування, яке включає не лише доступ до суду, а й можливість звернення до інших засобів правового захисту.

Загальні уявлення про доступ до правосуддя активно розвиваються, зокрема з точки зору концепції прав людини, конституційного права та міжнародного права, в контексті сталого розвитку. Автор підкреслює значення подальшого філософсько-правового осмислення цього правового явища для вдосконалення правових механізмів забезпечення правосуддя в демократичному суспільстві.

Стаття також звертає увагу на важливість розширення розуміння доступу до правосуддя з метою розвитку правового порядку та демократичних засад, що сприяє забезпеченню прав людини на кожному етапі правового процесу. Як підсумок запропоновано розглядати правове явище доступу до правосуддя в унікальному значенні «*sui generis*», що розкриває особливий характер цього права як права на доступ до засобів та інструментів правового захисту в правових системах.

Ключові слова: верховенство права, вимір права, доступ до права, доступ до правосуддя, права людини, право на справедливий судовий розгляд, правове явище, справедливість, сталий розвиток, *sui generis*.

Постановка проблеми. Доступ до правосуддя є одним із фундаментальних принципів правової держави, який забезпечує реалізацію прав і свобод людини та гарантує ефективний судовий захист. У сучасних правових системах цей феномен розглядається не лише з точки зору формальних юридичних механізмів та процедур, а й у ширшому філософському контексті. Визначення сутності правового явища «доступ до правосуддя» викликає низку дискусій, пов'язаних із співвідношенням позитивного права,

моральних та етичних аспектів правосуддя, принципів справедливості та рівності.

Особливо актуальним є питання співвідношення доступу до правосуддя з категоріями справедливості та верховенства права. Адже це забезпечує розуміння того чи є доступ до правосуддя лише процедурним механізмом, чи він передбачає наявність справедливого правосуддя як такого. Отже, філософське осмис-

лення доступу до правосуддя потребує комплексного підходу, що включає аналіз не лише юридичних норм, а й загальних закономірностей правової реальності, принципів соціальної справедливості та морального виміру правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід визнати, що доступ до правосуддя не є центральним питанням загальної теорії права. З теоретичної точки зору правова категорія стосується питань організації контролю за дотриманням правомірності або оцінки правомірності у конкретній правовій системі. Цей формальний підхід переважав над сутнісними підходами до виміру доступу до правосуддя крізь призму справедливості загалом.

В останні роки питання доступу до правосуддя стало важливою темою у міжнародній правовій теорії та практиці. Теоретико-правові дослідження зосереджуються на двох аспектах цієї проблеми: філософському, зокрема публікації Джона Роулза та інших філософів підкреслюють роль доступу до правосуддя як механізму для гарантування справедливості та рівності; у контексті міжнародного права значну увагу приділяють дослідженню доступу до правосуддя в рамках міжнародних стандартів прав людини, зокрема дослідження в рамках ООН та Європейського Союзу, вказують на необхідність створення універсальних стандартів доступу до правосуддя, щоб забезпечити ефективний захист прав громадян у різних юрисдикціях. [1; 2; 3]

У зв'язку з тим, що у правовій науці не існує єдиної усталеної концепції щодо сутності доступу до правосуддя, це поняття допускає широкий спектр визначень. В цьому сенсі сучасні інтерпретації перехрещуються, для них властивим є поєднання та переплетення поглядів різних напрямів права. Загалом в юридичній літературі можна вирізнити два основних підходи до визначення сутності правової категорії «доступ до правосуддя»: традиційний та нетрадиційний. Традиційний підхід ототожнює сутність права на доступ до правосуддя з правом на судовий захист (до прикладу, О. Прокопенко [4, с. 48], О. Шило [5, с. 15]), що передбачає формально визначену можливість звернення до суду та розкриває його вузький вимір. Нетрадиційний підхід передбачає широке трактування цього права. Здебільшого він переважає серед іноземних дослідників, у тому числі Б. Гарт, М. Каппеллетті [6], Д. Паломбелла [7], Р. Макдональд та ін., яке включає не лише право на доступ до судів, а й права на звернення до інших засобів

правового захисту та правових послуг, в тому числі, але не виключно: професійної правничої допомоги, правозахисних громадських організацій, правничої освіти, альтернативних та досудових засобів вирішення спорів. [8]

Мета дослідження – проаналізувати філософські аспекти визначення сутності правового явища «доступ до правосуддя», розкрити його зміст у контексті правової теорії та філософії права, а також визначити його значення для забезпечення верховенства права, справедливості та захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Право на доступ до правосуддя як основоположне право особи є надбанням правового порядку ХХ-ХХІ століть. Адже приналежність доступу до правосуддя до прав людини не завжди була очевидною. Юридичний вимір поняття доступу до правосуддя не є достатньо однозначним, оскільки безпосередньо пов'язаний з різноманітними правовими явищами. Філософський вимір обговорюється в контексті питання про те, що таке справедливість і які взаємозв'язки між правом і справедливістю.

Нині на глобальному рівні забезпечення доступу до правосуддя є тривожним викликом, що ідентифікується протягом останніх кількох десятиліть. В умовах зростаючої міграції, посиленої глобалізації та організаційної раціоналізації ускладнилося як фінансування доступу до відповідних судових засобів захисту, так й низка інших чинників. Особливо це актуально для вразливих груп або тих, хто через різні причини має менше можливостей скористатися своїми формальними правами (або чії права ставляться під сумнів). Окрім цього, ми спостерігаємо зростаюче усвідомлення людства проблеми «розриву у доступі до правосуддя» («justice gap»), а також її впливу на сталий економічний та соціальний розвиток країн. Відтак, Організація Об'єднаних Націй (ООН) включила забезпечення доступу до правосуддя для всіх у число своїх сімнадцяти цілей сталого розвитку (ЦСР) у межах Програми сталого розвитку до 2030 року. [1] У цьому ж контексті Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) вважає, що правові процеси та послуги мають бути чутливими до потреб людей та визнає критично важливим забезпечити рівний та ефективний доступ до правосуддя для всіх з метою сприяння інклюзивному зростанню. [2] Включення доступу до правосуддя до цілей сталого розвитку підкреслює його глобальний контекст та вимірюваність. Так, емпіричні дослі-

дження, що використовують опитування правових потреб, виявляють нерівності, що сприяють цілеспрямованим інтервенціям в права і свободи людини.

Поняття «доступ до правосуддя» в правовій доктрині було об'єктом суперечок дослідників серед низки альтернативних концепцій та діаметрально протилежних точок зору, що охоплювали різні підходи до його тлумачення: чи є воно матеріальним або ж процесуальним правом; чи є воно структурною особливістю права чи самостійним правом; чи має воно інструментальну або ж функціональну цінність; чи є воно основним чи похідним правом. Адже в залежності від обраного способу тлумачення суттєво різниця зміст поняття «доступ до правосуддя», тому кожен з цих підходів має наслідки для розширення або обмеження питань, які охоплює ця категорія. [8, с. 21]

Основоположник сучасної концепції нетрадиційного підходу до тлумачення цього права, флорентійський дослідник М. Каппеллетті, звернув увагу, що коли поняття «доступ до правосуддя» використовується у звітах чи академічних текстах, то як правило не визначається. Зазначену тенденцію дослідник пояснював складністю визначення цього поняття. [6] Здебільшого дослідники, які оперують цим юридичним терміном, розкривають його у взаємозв'язках з іншими правовими категоріями («верховенство права», «справедливий суд», «правосуддя», «судовий захист» тощо) та звертають увагу, що поняття «доступ до правосуддя» має значення правової гарантії для інших прав у правовому статусі особи. Відтак італійський професор Д. Паломбелла звертає увагу, що відповідно до правової природи цього права, а також ролі, яку доступ до правосуддя відіграє в нинішніх трансформаціях права, доступ до правосуддя виходить за рамки звичайного уявлення про нього як про основоположне право, оскільки він є, окрім цього, фундаментальною гарантією та умовою, так званою *condicio sine qua non* законності та верховенства права як такого. [7, с. 121] Визначаючи кореляцію між релевантними засадничими концептами науковці також звертають увагу, що «верховенство права» та «доступ до правосуддя» є взаємопов'язаними передумовами для «функціонування демократії». [9]

Споконвіку правові категорії «справедливість», «правосуддя», «істинність», «правдивість» переплітались як споріднені, та були предметом правової полеміки. Відтак ці пра-

вові терміни, які стали звичними в повсякденному вжитку, не завжди мали таке значення як сьогодні. Їхня етимологія та еволюція відображають трансформацію систем правосуддя у ракурсі історичних, культурних та соціальних чинників. Адже суспільство все частіше очікує більш орієнтованого на вирішення проблем та партисипативного підходу до правосуддя. Формальна система правосуддя самостійно не здатна ефективно вирішувати проблеми, які перед нею виникають. Правосуддя є складним і багатовимірним, і процес правосуддя повинен забезпечувати більше, ніж формальні змагальні процедури, спрямовані на визнання фактів чи, наприклад, встановлення винуватості чи невинуватості особи. У цьому сенсі представники філософії права відзначають зближення правосуддя до філософського-правової категорії справедливості, оскільки воно не є виключною прерогативою традиційної системи правосуддя. [10]

Сьогодні роздуми про правосуддя вимагають ознайомлення з працями Джона Ролза, і, безперечно, працями Арістотеля, що відрізнятимуться від нормативістсько-позитивістського вчення Ганса Кельзена. Цілком можливо розглядати правосуддя як матеріальний ідеал, до якого слід прагнути, так і як формальний засіб забезпечення дотримання норм у певному правовому порядку. Ба більше, формальний аспект служить матеріальному, оскільки він є лише його відображенням. Правова категорія доступ до правосуддя, природно, спонукає розглядати це питання у формальному аспекті, тобто з точки зору загального пояснення того, як можна отримати доступ до суб'єктів, які відповідальні за забезпечення дотримання законності в правовій системі. Отже, мова йде про доступ до органу, суду, який відповідає за забезпечення дотримання конкретних вимог у нормативній системі, що базується на структурованій організації відповідно до процесуальних відносин. [10, с. 2]

Крім того, право на доступ до правосуддя не є статичним правовим явищем у правових системах сучасності. Відтак, науковці звертають увагу на динамічну, генеративну та засадничу роль цього права, що є доступом до інших правових засобів в механізмі захисту прав осіб. [7, с. 121] Реалізація цього права та його дієвість зміцнює основні принципи та цінності верховенства права, забезпечуючи, щоб особи, незалежно від їх соціального статусу чи походження, мали суттєву та справедливу можли-

вість добиватися юридичного захисту своїх основних прав.

Роль та функції права на доступ до правосуддя у правовій системі як засобу доступу до права розкриваються через своєрідні ознаки цієї правової категорії. До них відносимо такі якісні характеристики цього права: фундаментальність та глобальність, динамізм та трансформаційність, ефективність та справедливість, системність та генеративність. Ці сутнісні ознаки визначають амбівалентну природу права на доступ до правосуддя та еволюційне значення у правовій системі. Також для проведення оцінки стану дотримання цього права слід звертатись до емпіричного методу, який орієнтується на врахування досвіду здійснення правосуддя, що його переживають учасники правовідносин, і багатогранного підходу, що дозволяє проаналізувати розвиток тенденцій правосуддя, зокрема через законодавчі та судові політики, що застосовуються в державі, а також їх вплив на підтримку правничих ініціатив, спрямованих на модернізацію розгляду юридичних спорів.

Висновки. На нашу думку, з огляду на семантичне та етимологічне значення термінологічного звороту «доступ до правосуддя», телеологічну детермінацію цього правового явища крізь змістовні (сутнісні) властивості правосуддя можна стверджувати про доцільність тлумачення сутності правового явища доступу до правосуддя в унікальному значенні. Цей підхід охоплює ширший спектр міркувань, які є специфічними для правового, соціального та культурного контекстів, в яких діють особи. Поняття правового явища «доступ до правосуддя» як «*sui generis*» розкриває особливий характер права на доступ до засобів та інструментів правового захисту в правових системах, який не вкладається в рамки традиційних правових категорій. Також потенціал цього підходу суттєвий для переосмислення традиційних

уявлень про доступ до правосуддя та надання юридичних послуг.

Список використаної літератури:

1. The 2030 Agenda for Sustainable Development. THE 17 GOALS for Sustainable Development (un.org). URL: <https://sdgs.un.org/goals>
2. Equal Access to Justice for Inclusive Growth: Putting People at the Centre. Report. 28 March 2019. URL: https://www.oecd.org/en/publications/equal-access-to-justice-for-inclusive-growth_597f5b7f-en.html
3. FRA, Handbook on European Law relating to access to justice, 2016. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice>
4. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Нац. юрид. академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 283 с.
5. Шило О. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України. Харків: Право, 2011. 472 с.
6. Cappelletti, M. & B. Garth (1978). Access to Justice: The newest wave in the worldwide movement to make rights effective. *Buffalo Law Review*, January 1978, Vol. 27, p. 181–292.
7. Palombella, G. (2021), Access to Justice: Dynamic, Foundational, and Generative. *Ratio Juris*, 34: 121–138 p.
8. Балацька О.Р. Квінтесенція правової природи права на доступ до правосуддя у правовій системі держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Випуск № 85: частина 1. 2024. С. 20 – 25*
9. Greenleaf, G. & Peruginelli, G. (2012). A comprehensive free access legal information system for Europe. Online access to legal information, Firenze, Italy, UNSW Law Research Paper, Vol. 2012-9, p. 2.
10. Xavier Magnon. L'accès à la justice dans la théorie générale du droit. *Le droit d'accès à la justice en droit de l'environnement*, 2016. 19 p.

Balatska O. R. Philosophical issues of defining the essence of the legal phenomenon of access to justice

The article explores the philosophical issues related to the definition of the legal phenomenon «access to justice». It analyzes the concept of the essence of access to justice, its content as a fundamental legal principle that ensures equality before the court and guarantees effective judicial protection of individuals' rights and freedoms. It is established that there is still no unified, established concept of this term in legal science, which allows it to be interpreted in a wide range of definitions.

The author draws attention to the variety of manifestations of the essence and external forms of the existence of the legal phenomenon of access to justice in the legal system, which have led to different approaches to its definition and inconsistent interpretations. In this context, the narrow and broad dimensions of access to justice are distinguished, which were formulated as a result of

traditional and non-traditional approaches to understanding the essence of the right to access to justice. The traditional approach equates access to justice with the right to judicial protection, defined as the formal ability to approach the court. This interpretation limits the right of access to justice in its narrow dimension. In contrast, the non-traditional approach offers a broader interpretation, which includes not only access to the court but also the ability to turn to other means of legal protection.

General notions of access to justice are actively developing, particularly in terms of human rights, constitutional law, and international law concepts in the context of sustainable development. The author emphasizes the importance of further philosophical and legal understanding of this legal phenomenon to improve legal mechanisms for ensuring justice in a democratic society.

The article also highlights the importance of expanding the understanding of access to justice in the context of developing the legal order and democratic principles, which contributes to the protection of human rights at every stage of the legal process. As a conclusion, it is suggested to consider the legal phenomenon of access to justice in its unique «sui generis» meaning, revealing the special nature of the right to access legal protection means and instruments in legal systems.

Key words: *rule of law, dimension of law, access to law, access to justice, human rights, right to a fair trial, legal phenomenon, justice, sustainable development, sui generis.*